

Мирослава ПЕЦКАР,
аспірантка кафедри нової,
новітньої історії та історіографії
Ужгородського держуніверситету

НАЦІОНАЛЬНО-ТЕРИТОРІАЛЬНІ СПРАВИ

ЗОВНІШНЬОПОЛІТИЧНА СТРАТЕГІЯ США В «УКРАЇНСЬКОМУ ПИТАННІ» (1939—1990 рр.)

Історичний досвід показує, що питання про національне самовизначення народів вирішується здебільшого в ситуації глобальної зміни геополітичної ситуації. І тому цілком закономірно, що «українське питання» вперше набуло значущості для світових держав, в тому числі і Сполучених Штатів Америки, в роки Другої світової війни (1939—1945 рр.). Проаналізувавши документи, можна прослідкувати наступні тенденції у підході до розв'язання цієї проблеми офіційною владою США, визначити чинники, які впливали на прийняття того, чи іншого рішення.

1. Східна Європа, зокрема українські території, не були сферою геополітичного інтересу США, тому напередодні Другої світової війни американська зовнішньополітична стратегія щодо цього регіону в значній мірі залежала від позиції заангажованої Великобританії. Ця держава розглядала «українське питання» в контексті формування політики щодо своїх союзників — Польщі, Чехословаччини. Оскільки метою українського національного руху в кінці 30-х років було, насамперед, здобуття автономії для України, а при можливості — незалежності, то офіційні кола Великобританії зайняли негативну позицію щодо нього [1]. Український націоналізм розглядався як сила, метою якої є зміна існуючого статус-кво в Європі, що не було в інтересах західних держав.

2. Початок Другої світової війни (1 вересня 1939 р.), а за ним розподіл Польщі між Німеччиною та СРСР згідно з пактом Молотова — Ріббентропа, змусили більш зважено аналізувати вплив «українського чинника». СРСР розглядався Великобританією як ворожа сила, тому у її зовнішньополітичному відомстві розроблялася можливість примирення поляків та українців з метою спільного опору Німеччині та СРСР. Існують документи, які свідчать про британські плани підготовки повстання в Західній Україні, але питання про українську державність не розглядалося і в цих умовах [2].

3. Початок війни Німеччини проти СРСР, окупація території України, спроби відновити українську державність (30 червня 1941 р.) призвели до зростан-

ня інтересу США до проблеми. Формування союзницьких відносин з СРСР, розпад якого розглядався як не бажаний з точки зору національної безпеки США, стан війни з Німеччиною (з 7 грудня 1941 р.) вплинули на формування позиції щодо українського чинника. Пронімецька орієнтація частини діячів українського національного руху зумовила негативне ставлення до нього [3].

4. На формування зовнішньополітичної стратегії США пробувало вплинути політичне представництво української імміграції. Керівники утвореної 24 травня 1940 р. «парасолькової» організації — Українського конгресового комітету Америки (УККА) — надіслали меморандуми в держдепартамент США. Основною вимогою було визнання права українського народу на національне самовизначення; також вказувалося на підтримку становища США у війні [4]. Але загальний настрій американських владних кіл щодо українського націоналізму, контакти в 30-і роки деяких українсько-американських організацій з керівництвом Організації українських націоналістів (ОУН) зумовили підозріле ставлення США до української етнічної групи в цілому і, навіть, до переслідувань. 3 1939 р. Комітет для розслідування антиамериканської діяльності конгресу США почав «зондувати» діяльність Української гетьманської організації Америки (УГО) і Організації державного відродження України (ОДВУ) [5]. Протягом трьох років (1940—1943 рр.) справами «гетьманів» і ОДВУ займалося Федеральне бюро розслідувань (ФБР). Організаційної кризи зазнав Український конгресовий комітет Америки, який в період між своїми першим (24 травня 1940 р.) і другим (22 січня 1944 р.) конгресами практично не функціонував [6].

5. Вирішення долі простору України фактично ставилося в залежність від вирішення конфлікту між СРСР та польським екзильним урядом. Протягом війни влада США старалася збалансувати бажання польського екзильного уряду Сікорського-Миколайчика відновити кордони Польщі станом на 1 вересня

1939 р. та потугами СРСР встановити їх по «лінії Керзона», тобто приєднати західноукраїнські землі. Врешті-решт, в лютому 1945 р. під час Ялтинської конференції дипломатія США була вимушена зайняти принципову позицію — між союзниками була досягнута домовленість про встановлення східних кордонів Польщі станом на 17 вересня 1939 р. Такий варіант, як українська державність серйозно не брався до уваги [7].

6. Політичні організації українських американців у завершальний рік Другої світової війни зверталися до представників виконавчої влади США з вимогою дотримуватися на всіх мирних переговорах з участю СРСР принципу національного самовизначення народів. Для юридичного підтвердження своєї позиції українські діячі апелювали до так званих «принципів Вудро Вільсона» (січень 1916 р.) і, особливо, Атлантичної Хартії (14 серпня 1941 р.) [8]. Адаже в цьому документі, який початково був декларцією основних принципів державної політики США і Великобританії у Другій світової війни, зазначалося, що ці країни «шанують право всіх народів вибирати таку форму правління, якої собі бажають, і хочуть, щоб право на незалежність і самоврядування повернулося тим, у кого їх силою забрано» [9]. Але слід відверто сказати, що положення Хартії були значно нівельовані після приєднання до неї СРСР (24 вересня 1941 р.). Сталін обумовив необхідність враховувати при тлумаченні принципу національного самовизначення «умови, потреби та історичні особливості відповідних націй». США погодилися з правом вільного тлумачення Хартії [10], позбавивши себе у відносинах з СРСР мобільності у питанні про національне самовизначення народів, в тому числі і українського.

7. Надання СРСР своїм республікам права на формальне ведення зовнішньополітичної діяльності (згідно з законом від 1 лютого 1944 р.), здобуття УРСР та БРСР членства в Організації Об'єднаних Націй (ООН) стали козирями радянської внутрішньої та зовнішньополітичної стратегії щодо Ук-

раїни. Діячі адміністрації Рузвельта усвідомлювали залежний статус «дипломатії» УРСР [11], але погодилися на цю вимогу Радянського Союзу під впливом Великої Британії, яка прагнула подібного статусу для своїх домініонів [12]. Не дивлячись на ноти протесту УККА з приводу надання права делегації УРСР представляти інтереси українського народу в ООН, направлення власної делегації на конференцію в Сан-Франциско (травень 1945 р.), США дотримувалися угод, підписаних з СРСР [13]. Тим більше, що навіть частина українських емігрантських організацій в США, не лише прокомуністичних, бачила в післявоєнній Радянській Україні зародження суверенної української державності і, подібно до УККА, теж старалася довести до відома держдепартаменту США свою позицію [14].

Підсумовуючи аналіз тенденцій політики США в «українському питанні» під час Другої світової війни, варто навести як приклад відповідь представника американської делегації на конференції в Сан-Франциско Д. Пула на меморандум УККА і КУК (Комітету українських канадців). Він зауважив, що уряд США не є і не хоче здаватися в очах світової opinio поборником інтересів всіх поневолених народів. Ніякі втручання зацікавлених груп не змусять США руйнувати дружні відносини з СРСР, сформовані під час війни [15]. Справді, дипломатія США аналізувала «українську проблему» лише як один з чинників у формуванні політики щодо інших країн — Німеччини, Польщі, СРСР. Відсутність сталих геополітичних інтересів у східноєвропейському регіоні до початку Другої світової війни змінилася іншою концепцією — утримання належного рівня відносин з СРСР, невтручання у «внутрішні», в тому числі і національно-територіальні справи.

У 40-і — першій половині 50-х років «українське питання» було предметом розгляду американської зовнішньої політики у зв'язку з наступними факторами.

1. Активізацією діяльності Українського конгресового комітету Америки насамперед у зв'язку з прибуттям до США третьої хвилі української імміграції та консолідації політичних представництв української громади в США. Спроби УККА зацікавити офіційні кола «українським питанням» знайшли відображення в меморандумах, надісланих в другій половині 40-х — початку 50-х років у держдепартамент США. Їх темами були: становище українського народу в складі СРСР, проблеми незалежності України, радянський етногенетичний щодо України, радіомовлення «Голосу Америки» на українській мові, долі солдат дивізії «Галичина», насильницька репатріація «переміщених осіб» українського походження на територію СРСР. Окрім того, представники УККА брали участь в слуханнях Комітету з імміграції, іноземних відносин конгресу США. Організацією

була заведена практика посилання своїх делегатів на національні конференції демократичної та республіканської партій, на визначні міжнародні форуми, зокрема Паризьку конференцію міністрів закордонних справ СРСР, США, Великої Британії та Франції 1946 р. [16].

2. Ведення активних дій Українською Повстанською Армією (УПА) на Західній Україні аж до 1951 р., критика пасивної зовнішньої політики США проведом цієї організації, поширення інформації про підпільний рух в Україні Закордонним представництвом Української Головної Визвольної Ради, УККА. Під впливом реалій американської «політики стримування комунізму» лідери УПА поступово зрозуміли марність надій на пряме втручання США в події на території СРСР, України зокрема [17].

3. Формування, в тому числі і під впливом лобістських зусиль українського політичного представництва, «кокусу» конгресменів і сенаторів, які вимагали від виконавчої влади формування окремої позиції США у питанні про неросійські народи СРСР, український зокрема. Ці законодавці наголосували на необхідності втручання США у хід примусової репатріації «переміщених осіб» українського походження на територію СРСР (сенатор Лангер з штату Мінесота) [18], вказували на український визвольний рух як на потенційного союзника США у «холодній війні» з СРСР (конгресмен Керстен з штату Вісконсін) [19], привертати увагу до факту невизнання США приєднання до СРСР прибалтійських держав і пропонували застосувати цей підхід і до України (сенатор Смазерс зі штату Флоріда) [20]. Спеціальний комітет Палати представників з комуністичної агресії в кінці 1954 р. підготував звіт про становище в Україні [21]. Але найбільшою ініціативною кінця 40-х — початку 50-х років були слухання про встановлення дипломатичних відносин з Українською та Білоруською Радянськими соціалістичними республіками. 9 лютого 1953 р. конгресмен Сміт зі штату Вісконсін навіть висів на розгляд аналогічну резолюцію [22], але вона не була схвалена.

4. Негативний результат вищевказаних ініціатив законодавців США пояснювався відмінним становищем виконавчої влади США. А як відомо, саме президент і держдепартамент є ключовими акторами у формуванні американської зовнішньополітичної стратегії, а в Сенаті, Палаті представників лише розробляються її варіанти, проєктуються теоретичні концепції [23]. Розгляд «української проблеми» був підпорядкований стратегії відносин з Радянським Союзом. Так, коли у 1947 р. Міністерство закордонних справ Великої Британії почало консулюватися з держдепартаментом США з приводу можливості встановлення дипломатичних відносин з УРСР та БРСР, американські урядові особи на чолі з держсекретарем Діном Ачесоном довели до свідомо бри-

танських колг, що подібний крок є небажаним, позаяк принесе більше невигод, аніж переваг. На увазі малось ускладнення відносин з СРСР [24]. Україна та Білорусія сприймалися представниками офіційної влади США як складові частини СРСР, отож відносини з ними будувалися на цій формально-правовій основі. Вашингтон не хотів створити прецедент визнання «української державності». Документ «Цілі США стосовно Росії», підготовлений для Ради національної безпеки США в 1948 р., виявив ще один принциповий підхід американських урядових чинників до «українського питання», який визначив стратегію США щодо України на наступні 40 років. Мова йде про уявлення про український народ, як про націю, що не є «здатною успішно взяти на себе відповідальність за проблеми незалежності». Відмовляючись від прямої підтримки українського сепаратизму, значалося, що США не повинні «категорично протидіяти незалежному режиму, який виник на території України без нашої участі» [25].

5. Вищезгадане переконання американських офіційних представників у значній мірі ґрунтувалося на рівні інформованості про історію української державності, сучасний стан українського націоналізму. Аналітичні огляди про народи СРСР, які готувалися для президентської адміністрації, законодавців, часто будувалися навколо тези, що Радянський Союз є «комуністичною Росією» [26]. У заявах відповідальних осіб як, наприклад, директора ЦРУ Алена Даллеса (адміністрація Ейзенхауера), держсекретаря Діна Раска (адміністрація Кеннеді) часто зустрічались твердження на зразок: «СРСР — це Росія», «радянський народ є російським» та інші [27]. Ці уявлення були тісно пов'язані з переконанням, що проблеми України повинні розглядатися як проблеми складової частини СРСР.

6. Зміна «радянологічної» орієнтації американських адміністрацій було одним із пріоритетних завдань, яке вирішувало політичне представництво української етнічної групи в США, насамперед, Український конгресовий комітет Америки. Успіхи в нав'язанні контактів із конгресменами та сенаторами були більш вагомими, як вже було вказано вище. Але досить активні лобістські зусилля на рівні конгресу США в поєднанні з необхідністю врахувати чинник визвольного руху в Україні (друга половина 40-х років) не могли не принести результатів. Вже в 1949 р. Трумен першим з американських президентів надіслав привітання на зібрання американських українців — в цьому випадку на Четвертий конгрес УККА [28]. Ще раніше, в 1948 р., почалося мовлення «Голосу Америки» на українській мові, і тоді ж серед перших «переміщених осіб», прийнятих в США згідно з одноменним законом, були і українці [29].

Подібні кроки виконавчої, а здебільшого, законодавчої влади, що

свідчили про «символічне» (згідно з термінологією етносоціології) визнання інтересів української етнічної групи в США, були характерними і для періоду другої половини 50-х — першої половини 60-х років. Але вони набули вже іншого звучання завдяки цілому комплексу причин.

1. Проголошення адміністрацією Ейзенхауера (1952—1959 рр.) «політики визволення» східноєвропейських народів. Вона не мала чіткої стратегії, але пропагандистський і моральний ефект був разючим. Окрім того, події 1956 р. в Угорщині безумовно привернули увагу до східноєвропейського регіону в цілому, хоча проблема так званих «країн-сателітів» СРСР сприймалася відмінним чином від «українського питання». Так, наприклад, у заяві держдепартаменту від 16 грудня 1954 р. зазначалося, що уряд «прагне мирних умов, які б зробили можливим для поневолених національних груп отримати справжню свободу і незалежність» [30]. Про підтримку подібної політики не раз заявляло керівництво УККА [31].

2. Підвищення соціополітичної активності американських етнічних груп, який посилив інтерес і до країн їх походження. Недарма в цей період популярною була теорія «подвійної лояльності». Практичне відображення це знайшло в утворенні в 1952 р. Національного дивізіону Республіканської партії; у демократів подібний підрозділ був утворений ще в 30-і роки [32]. У 1959 році був сформований Комітет республіканської партії з питань програмової політики і прогресу, віце-головою якого було обрано президента УККА Лева Добрянського [33]. Цікаво, що у липні 1966 р. на Національному конвенті республіканців у Сан-Франциско Лев Добрянський став віце-президентом Національного дивізіону республіканців. Тоді ж вперше в платформу Республіканської партії була вміщена теза про Україну як поневолену націю [34]. Окрім того, українській етнічній групі вдалося досягти схвалення законодавчо та виконавчо владами проекту будівництва у Вашингтоні пам'ятника Т.Г.Шевченку. Це свідчило про визнання офіційною владою США певних інтересів української етнічної групи [35].

3. Проголошений курс на «мирне визволення» східноєвропейських народів у поєднанні з активною лобістською діяльністю етнічних груп в США привів до нових законодавчих ініціатив конгресу США. Звичайно, найбільш важливим заходом післявоєнного періоду було прийняття резолюції про щорічне відзначення Тижня поневолених націй, яка після підписання 13 вересня 1959 р. президентом Ейзенхауером стала Законом 86—90. Серед поневолених націй згадувалася і Україна [36]. Основною ідеєю резолюції, написаною, до речі, Левом Добрянським та сенатором Дервінські, був наголос на стратегічній ролі неросійських народів у «холодній війні» з СРСР. Історичне значення про-

кламації полягало в тому, що вперше на ролі СРСР були офіційно визнані найвищим представником виконавчої влади США як поневолені комуністичним режимом.

4. Водночас цей законодавчий акт, а, точніше, його наслідки, продемонстрували суперечливість позиції США у питанні про неросійські народи Радянського Союзу. Розробка резолюції була ініційована в умовах розгортання антиколоніальної боротьби в світі і носила виключно пропагандистський характер. Окрім того, пропагандистський характер «залізної завіси» стимулювало американську владу скласти і оприлюднити документ, в якому було би розкрито позицію США у питанні про самовизначення народів. Але деякі вищі посадовці особи, як, наприклад, віце-президент Ніксон (адміністрація Ейзенхауера) заявляли, що прийняття цієї резолюції було стратегічною і тактичною помилкою зовнішньої політики США; інші — не надавали їй практичного значення [37]. Держсекретар Дін Раск (адміністрація Кеннеді) недвозначно заявив, що Україна розглядається урядом США, як традиційна частина СРСР [38]. Як вірно підмітив Ярослав Стецько, на відміну від частини діячів конгресу, які будували свою позицію щодо долі неросійських народів СРСР на моральних ідеальних принципах «свободи і незалежності», співробітники адміністрації дотримувалися прагматичного підходу — зовнішня політика повинна базуватися на матеріальних чинниках (баланс сил, геополітичні інтереси та інше) [39].

5. Політика щодо СРСР в розрізі його національних проблем була визначена на початку 60-х років наступним чином:

1) США повинні чітко дотримуватися принципу мирного співіснування у відносинах з СРСР, стимулювати внутрішні еволюційні процеси в його середовищі, надіючись, що вони приведуть до відмови від геополітичної експансії, демократизації і відкритості суспільства [40];

2) національні проблеми СРСР не заперечуються, але вони не можуть відігравати стратегічної ролі у взаємовідносинах. Слід дотримуватися концепції «непередришенства»;

3) у випадку виникнення на просторах СРСР незалежних держав, демократизації країн-сателітів, бажаним було б їх федеративне об'єднання. Ще в 1953 р. деякі з конгресменів (Сміт А.) зазначали, що в майбутньому Україна стане ключом для творення подібної структури [41].

Протягом другої половини 60-х років зародилися нові проблеми, які зумовили інтерес законодавчої та виконавчої влади США до «українського питання». Вони стали визначальними чинниками для формування американської стратегії протягом 70—80-х років.

1. Проблема дисидентського руху і прав людини в Україні привернула увагу американських законодавців вже в середині 60-х років, коли на Захід потрапили

перші документи-свідчення про судові процеси над українськими інтелектуалами. У 70-і роки вона набула чіткого звучання. У січні 1970 р. сенатор Рарік вніс на розгляд конгресу резолюцію про необхідність розгляд комісіями ООН питання про порушення прав людини в СРСР, в тому числі, і в Україні [42]. А після підписання 1 серпня 1975 р. Заключного акту Народи і питань безпеки і співпраці в Європі, утворення Української Громадської Групи сприяння виконанню Гельсінкської угоди (9 жовтня 1976 р.), формування її Закордонного Представництва, захист прав людини стали основною темою, що розглядалася законодавчою та виконавчою владами в розрізі «українського питання». Спонукав до цього тиск американських українців, всієї громадськості. В цей період український націоналізм попередніх десятиліть занепадав, позаж стало очевидним, що вплинути корінним чином на ситуацію в Україні неможливо. Тому більше уваги зверталось на локальні питання, яким був і дисидентський рух. Свідченням цього була масова демонстрація протесту, проведена 29 вересня 1979 р. в Нью-Йорку, інші подібні заходи. Після дипломатичного втручання США у квітні 1979 р. було звільнено і вислано на Захід українського історика Валентина Мороза та трьох інших дисидентів в обмін на секретаря КП Чилі Луїса Корвалана [43]. Своєю апологією кампанія по захисту прав людини в СРСР зазнала під час адміністрації президента Рейгана. Так, 11 травня 1982 р. вперше в історії США президент офіційно прийняв у Білому домі радянських дисидентів, а восени того ж року, посилаючись на резолюцію Конгресу США № 205 від 21 червня 1982 р., проголосив 9 листопада 1982 р. «днем пошани Української Гельсінкської групи» [44].

2. Іншою проблемою, яка була предметом розгляду конгресу США у 80-і роки, був голод в Україні 1932-33 рр. В 1984—1988 рр. діяла Комісія по дослідженню голодомору на чолі з конгресменом-демократом від штату Флорида Данієлом Майко. В її склад входили не лише законодавці, але й представники української громади в США (Богдан Федорак, Мирон Куропас, Уляна Мазуркевич), а науково-дослідницьку групу очолив Джеймс Мейс, відомий дослідник історії України. Серед висновків, що зробила комісія, було і твердження, що голодомор 1932-33 рр. був актом етнотенноциду проти українського народу [45].

3. Президент Рейган надав більшій значущості проблемі «поневолених націй». Це ще раз свідчило, що західні держави звертають увагу на націоналізм, як основну альтернативу комунізму. У 1981 р. в конгресі США було утворено Комітет з справ республік СРСР та Прибалтики. На церемонію святкування тижня «поневолених націй», поряд з офіційними діячами washingtonської адміністрації, було запрошено близько 200 представників різних етнічних груп.

А Рейган першим з американських президентів взяв безпосередню участь у відзначенні цієї події [46].

Підсумовуючи тенденції американської стратегії в 40—80-х роках, можна зробити висновок, що виконавча влада США в цілому займала нейтральну позицію в «українському питанні». Вона проявлялася, як реакція на радянську національну і зовнішню політику. Перспектива здобуття Україною незалежності сприймалася офіційними представниками влади США як така, що буде мати негативні наслідки: зміна геополітичної ситуації в Східній Європі, за-

галне порушення статус-кво, загострення етнічних проблем. А в цілому виконавча влада США завжди при розгляді конгломерату проблем Східної Європи та СРСР керувалася прагматичним підходом. На відміну від неї Конгрес США часто переходив на позицію так званої «моральної» політики. Завдяки дії цілого комплексу об'єктивних факторів (лобістська діяльність політичного представництва східноєвропейських громад в США, характер діяльності американського законодавця, вплив засобів масової інформації та інших) він був більш сприйнятливим до

потреб української етнічної групи в США, проблеми України в цілому. Але специфіка формування зовнішньої політики США не передбачала реального впливу рішень окремих конгресменів на загальну стратегію США.

Аналіз зовнішньополітичної стратегії США в «українському питанні» демонструє нам справедливість твердження, що незалежність і суверенітет будь-якої держави залежить від її потенціалу, ресурсів. Зовнішні чинники лише можуть стимулювати тенденції, які є притаманними внутрішньому розвитку народу.

ЛІТЕРАТУРА

1. Luciuk, Lubomyr Y., Kordan, Bohdan S. *Anglo-American Perspectives on the Ukrainian Question 1938—1951 A Documentary Collection*. — Kingston — Ontario — Vestal — New York, 1987. — С. 2, 27.
2. Там же. — С. 7—8.
3. Косиц В. Україна і Німеччина у Другій світовій війні. — Париж—Нью-Йорк—Львів, 1993. — С. 209.
4. *The Story of The Ukrainian Congress Committee of America*. — New York, 1951. — С. 11—12.
5. Kuropas, Myron B. *The Ukrainian Americans Roots and Aspiration 1884—1954*. — Toronto — Buffalo — London: University of Toronto Press Inc, 1991. — С. 223.
6. *The Story of the Ukrainian Congress Committee of America*. — С. 13—14.
7. Косиц В. Вказана праця. — С. 202—209, 394, 460—461; Luciuk, Lubomyr Y., Kordan S. Вказана праця. — С. 125.
8. *The Story of the Ukrainian Congress Committee of America*. — С. 15—18.
9. *Американська демократія і незалежність України*. — Львів: «Слово», 1992. — С. 87.
10. Косиц В. Вказана праця. — С. 204.
11. Luciuk, Lubomyr Y., Kordan, Bohdan S. Вказана праця. — С. 154—155.
12. *Українське питання в англо-американських архівних документах (1938—1951 pp)*. // Всесвіт. — 1993. — № 11—12. — С. 147.
13. *The Story of the Ukrainian Congress Committee of America*. — С. 19.
14. Клодницький В. Суверенна Українська держава і українська заморська імміграція / Реферат виступлений 17-го червня 1945 на вічу в Купер Юніон в Нью-Йорку, Н.Й.: *American Citizens' League of New Jersey*, 1945. — С. 10.
15. Luciuk, Lubomyr Y., Bohdan S. Вказана праця. — С. 160.
16. *The Story of the Ukrainian Congress Committee of America*. — С. 40.
17. Полтава П. Підготовка Третьої світової війни та завдання українського народу // Літопис Української Повстанської Армії. — Торонто — Львів, 1994. — Т. 10. — С. 368.
18. *Congressional Record Proceedings and Debates of the 79th Congress Second Session*. — vol. 92. — Part 1. — С. 1260.
19. *Congressional Record Proceedings and Debates of the 82d Congress First Session Appendix*. — vol. 97. — Part 12. — С. 11730.
20. *Congressional Record Proceedings and Debates of the 82d Congress First Session Appendix*. — vol. 97. — Part 15. — С. 16458.
21. *Congressional Record Proceedings and Debates of the 84th Congress First Session*. — vol. 101. — Part 1. — С. 894.
22. *Congressional Record Proceedings and Debates of the 83d Congress First Session*. — vol. 99. — Part 1. — С. 963.
23. Попова Е.И. *Американский сенат и внешняя политика*. — М.: «Наука», 1978. — С. 26—27.
24. *Українське питання в англо-американських архівних документах (1938—1951 pp)*. — С. 148.
25. Там же. — С. 149—150.
26. Smal-Stocky, R. *The Captive Nations Nationalism of the Non-Russian Nations in the Soviet Union*. — New York: Bookman Associates, 1960. — С. 13—14.
27. *Congressional Record Proceeding and Debates of the 84th Congress First Session*. — vol. 101, part 10. — С. 13036; Сосновський М. Україна на міжнародній арені 1945—1965 *Проблеми і перспективи української зовнішньої політики*. — Торонто—Оттава: Видавництво Дослідного Інституту Студіум, 1966. — С. 132.
28. *The Story of the Ukrainian Congress Committee of America*. — С. 29.
29. Там же. — С. 28.
30. *Congressional Record Proceeding and Debates of the 84th Congress First Session*. — vol. 101, part 1. — С. 894.
31. *Congressional Record Proceedings and Debates of the 86th Congress First Session*. — vol 105, part 5. — С. 5678.
32. 9-й Конгрес американських українців. — С. 43.
33. 20. *The Ukrainian Quarterly*. — 1960 (spring). — vol. 16. — № 1. — С. 92.
34. 9-й Конгрес американських українців. — С. 43.
35. 9-й Конгрес американських українців. — С. 15.
36. Dobriansky, L. *The Captive Week Resolution*. >> *The Ukrainian Quarterly*. — 1959. — September, vol. 15. — № 3. — С. 207.
37. Сосновський М. Вказана праця. — С. 130.
38. *The Rusk Letters (Editorial) // The Ukrainian Quarterly*. — 1961. — winter, vol. 17. — № 4. — С. 293—300.
39. Stetsko, Y. *The Principles of Ukrainian Foreign Policy International Situation and Liberation Struggle*. — London: *Ukrainian Information Service*. — С. 13.
40. Сосновський М. Вказана праця. — С. 124.
41. *Congressional Record Proceedings and Debates of The 83d Congress First Session Appendix*. — vol. 99, part 9. — С. A713.
42. *Congressional Record Proceeding and Debates of the 91st Congress Second Session*. — vol. 116, part 1. — С. 660—661.
43. *Історія української імміграції в Америці. Збереження культурної спадщини*. — Нью-Йорк: Український Музей, 1984. — С. 49.
44. Горслев М.Є. *Криза організацій українського буржуазного націоналізму на сучасному етапі*. — К.: Наукова думка, 1985. — С. 25.
45. *Commission on the Ukraine Famine Report to Congress*. — Washington: U.S. GPO., 1988. — 25 p.
46. Горслев М.. Вказана праця. — С. 24—25.